

فاکتورهای ضروری انطباق عملیات بانکی با اصول شریعت

لیلا محرابی*

مقدمه

استانداردسازی عملیات بانکی و انطباق آن با اصول و ضوابط تعیین شده در شریعت مقدس اسلام یکی از مسائل مهم و کلیدی در رابطه با عملیات بانکی در نظام بانکداری اسلامی به شمار می‌رود. در این راستا، نحوه و چگونگی پیاده‌سازی و اجرای عملیات بانکی منطبق بر شریعت و همچنین آموزش کافی کارکنان برای داشتن مهارت کافی در این حوزه از دغدغه‌های مهم کشورهای اسلامی و غیر اسلامی است. به طور معمول، اکثر بانک‌های اسلامی دارای بخش‌های شریعت کوچکی برای نظارت بر فعالیت‌های شعب خود هستند، لذا توسعه محصولات و تولیدات در چنین بانک‌هایی بر اساس کارکردی مستقل از بخش شریعت انجام می‌شود که در نتیجه منجر به غلبه‌ی کسب و کار بهره‌ای بر عملیات منطبق بر شریعت می‌شود. در واقع، مدیران و سهامداران این گروه از بانک‌ها ایجاد بخش شرعی را به عنوان هزینه تلقی می‌کنند و روشن‌شدن برخی از اشکالات عملیات بانکی آنها توسط حسابرسان شرعی را مانعی برای رشد بانکداری خود می‌دانند. از سوی دیگر با توجه به رشد قابل توجه بانکداری اسلامی در جهان و همچنین تمایل زیاد مشتریان به ایجاد بخش شرعی در بانک‌ها برای اطمینان از انطباق عملیات بانکی با شریعت، شاهد تغییر دیدگاه بانک‌های اسلامی و توجه ویژه نهادهای

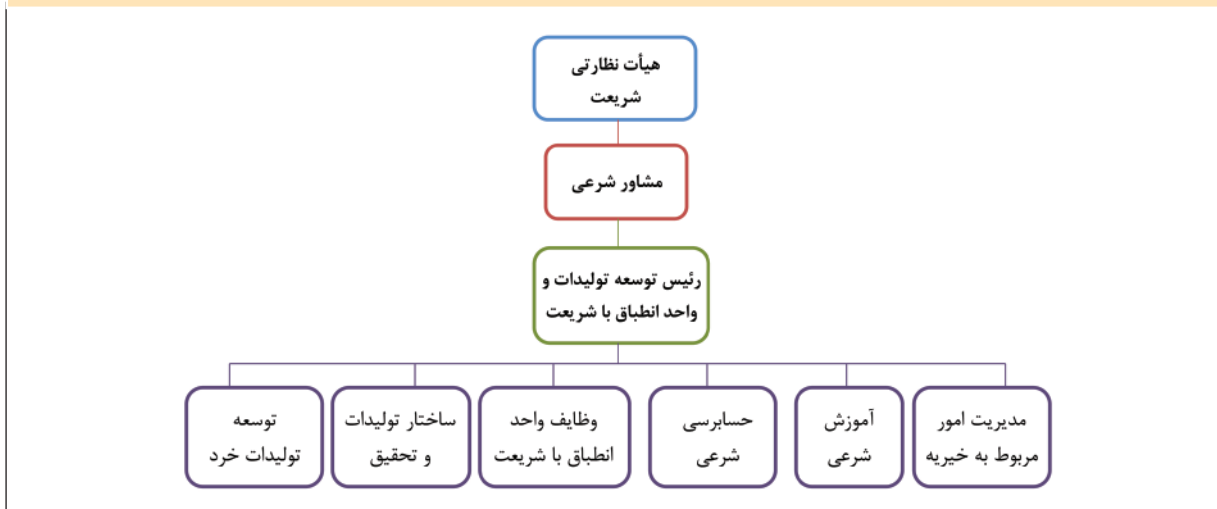
مرتبط به این مساله مهم هستیم. با توجه به اهمیت موضوع، موسسه مالی اسلامی اتیکا با هدف توسعه بانک‌های تخصصی و تهیه گزارش‌های منطبق بر شریعت، با همکاری متخصصین مالی اسلامی، حسابرسان شرعی و بانکداران کشورهای دارای نظام بانکداری اسلامی به دنبال شناسایی بهترین عملکرد برای انطباق با اصول شریعت در بانک‌ها بر اساس استانداردهای سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI) است. لذا در این مقاله تلاش شده است با استفاده از تجربه موسسه بین‌المللی مالی اسلامی Ethica، به معرفی فاکتورهای ضروری در بانک‌های اسلامی برای داشتن عملیات بانکی منطبق بر اصول شریعت و شناسایی چارچوب مناسب بخش شرعی بانک‌ها در راستای افزایش جذب مشتریان بپردازیم.

چارچوب سازمانی بخش شرعی بانک‌ها

یکی از اولویت‌ها و اقدامات مهم در زمان تأسیس یک بانک اسلامی و یا ایجاد گیشه اسلامی در بانک‌های متعارف، ایجاد بخش انطباق با شریعت و توسعه محصولات است. این بخش با همکاری مشاوران شرعی، هیأت نظارت شرعی و مدیریت بانک، نقش کلیدی در تضمین انطباق عملیات بانکی بر اساس موازین شریعت را برعهده دارد. از این‌رو، می‌توان گفت در یک بانک اسلامی ایده‌آل، بخش مربوطه بایستی کارکردهای زیر را داشته باشد:

- توسعه تولیدات و خدمات، انطباق با شریعت و تحقیق و جستجو

نمودار ۱. ساختار سازمانی بخش شرعی بانکها

باشد، تیم‌های تجاری به طور جداگانه معاملات و مشتریان را از دیدگاه تجاری ارزیابی می‌کنند و در نتیجه راه‌حل‌های ارائه شده بیشتر متمرکز بر بخش‌های تجاری معاملات بوده و کمتر به تقاضای مشتریان و انطباق‌پذیری آنها با اصول شریعت توجه می‌شود.

از سوی دیگر، تعویض سالانه کارکنان بانک‌ها با افرادی که از آموزش کافی در زمینه شریعت برخوردار نیستند، یکی دیگر از چالش‌های موجود در این حوزه است. از این‌رو، همکاری مستمر میان تیم‌های توسعه تولیدات و بخش شرعی به منظور تضمین در تسریع توسعه و طراحی محصولات منطبق بر شریعت و متناسب با نیاز مشتریان از اهمیت قابل توجهی برخوردار می‌باشد.

در مجموع، مفاهیم اصلی مربوط به کلیه محصولات جدید بایستی توسط هیأت شریعت به عنوان یک نهاد جداگانه از بخش توسعه محصولات و انطباق با شریعت، مورد تأیید قرار گیرد. پس از این مرحله، مشاوران شریعت، حق تصویب هر محصول دیگری که قبلاً به تأیید رسیده است را دارند. برای محصولاتی که بانک در حال حاضر دارای مجوز برای انجام معامله است، میزان مداخله مشاوران شریعت و یا هیأت شریعت بستگی به سطح تغییرات مورد نیاز، متفاوت می‌باشد. اگر اصلاحات وارده جزئی بوده و بر ماهیت شریعت قرارداد تأثیر نگذارد، نیازی به هدایت مشاور شریعت و یا هیأت شریعت نیست. اما برای تغییرات و اصلاحات عمده بایستی به مشاوره شریعت مراجعه و بر اساس صلاحدید و اختیار او، هیأت شریعت می‌تواند در این مسایل ورود نماید.

مشاورین شریعت و همچنین اعضای هیأت شریعت مستقل از کارکنان بانک‌ها هستند و همواره با بررسی مسائل برجسته در حوزه‌های حسابرسی شریعت به تصویب محصولات و ایده‌های جدید پرداخته و دستورالعمل‌هایی را در راستای تقویت عملیات بانکی منطبق بر شریعت ارائه می‌کنند. علاوه بر نظارت بر طراحی محصولات تخصصی، نقش تیم انطباق با شریعت شامل بررسی و نظارت بر بانک‌های اسلامی در حوزه‌های ذیل است:

- مدیریت استخر دارایی و روند تسهیم سود
- معاملات بانکداری سرمایه‌گذاری
- بودجه، تأمین مالی اسلامی، سرمایه‌گذاری و فعالیت‌های ارزی

- حسابرسی شرعی
- سایر خدمات مرتبط
- در ادامه به معرفی هر یک از کارکردهای فوق می‌پردازیم.

بخش توسعه محصولات و تحقیق سازوکار این بخش دربرگیرنده کلیه فعالیت‌های مربوط به توسعه تولیدات و محصولات بانکداری شرکتی (تعاونی)، تجاری، خرد، سرمایه‌گذاری و خزانه‌داری است. تیم تحقیقاتی بایستی پس از بازدید از مشتریان شرکت‌های بزرگ و کوچک و متوسط (SME) با برقراری تعامل میان آنها و تیم‌های کسب‌وکار، به طراحی فرآیندهای اجرایی بر اساس الزامات تعیین‌شده بپردازد. در این راستا، بایستی راه‌کار ایده‌آل برای بانکداری اسلامی شناسایی و ساختاری متناسب با نیاز مشتری و سازگار با شریعت طراحی شود.

طراحی راه‌حل‌های سازگار با شریعت برای کسب‌وکار، مستلزم تجزیه و تحلیل برخی از جنبه‌های حیاتی کسب‌وکار مشتری است که شامل بررسی موارد ذیل است:

- چرخه تجاری (کسب‌وکار)
- مدت زمان (کوتاه‌مدت یا بلندمدت)
- نرخ تأمین مالی (ثابت یا متغیر)
- شرایط بازار موجود
- انعطاف‌پذیری در پرداخت (امکان بازپرداخت زود هنگام)
- توجه به انواع و ماهیت دارایی‌ها
- پایبندی به اصول اساسی شریعت
- مسایل مالیاتی و حسابداری
- چارچوب قانونی و مقرراتی
- روش‌های مدیریت و کاهش ریسک

نیروی انسانی مربوط به بخش توسعه محصولات و تحقیقات بایستی از دانش کافی در حوزه شریعت و همچنین تخصص لازم حسابداری برای تجزیه و تحلیل و ارائه راه‌حل‌های مناسب برخوردار باشد. یکی از مزایای ترکیب و همکاری میان بخش انطباق با شریعت و توسعه محصولات را می‌توان در تسهیل اجرای اهداف و انجام عملیات بانکی سازگار با شریعت برشمرد. درواقع، هنگامی که بخش‌های مربوط به محصولات، مستقل از بخش شرعی

مشخص می‌شود، جلوگیری نماید.

• حسابرسی شرعی

ممیزی (حسابرسی) شرعی یک فعالیت دوره‌ای است که به عنوان یک فرآیند رسمی و ساختاریافته، بر اساس روش‌ها و برنامه‌های عملیاتی استاندارد، طراحی می‌شود. فعالیت این بخش شامل بازبینی اسناد از طریق تهیه چک‌لیست‌هایی برای حصول اطمینان از صحت مدارک و اسناد و همچنین انجام عملیات منطبق بر شریعت است. هدف از حسابرسی شرعی اعمال جریمه بابت اشتباهات عملیاتی انجام‌شده در بانک‌ها نیست، بلکه در حقیقت، ابزاری برای کشف اشتباهات و دستیابی به پیشرفت‌های لازم بر اساس یافته‌ها و آموزه‌های حاصله است.

حسابرسی شرعی شامل ارزیابی عملیات بانک‌ها، نیاز مشتریان و دانش کارکنان از بانکداری اسلامی برای اطمینان از انطباق آنها با اصول شریعت است. علاوه بر این، بررسی روش‌های تسهیم سود و ممیزی درجه انطباق معاملات مالی با اصول شریعت بر عهده این بخش قرار دارد. همچنین، تیم حسابرسی با برقراری ارتباط با مشتریان بایستی از مناسب بودن روش‌های مورد استفاده نیز اطمینان لازم را حاصل نماید.

به طور معمول، اشکالات موجود پس از ثبت در گزارش مشاوران شریعت بایستی به تیم توسعه و تحقیق و همچنین واحد انطباق با شریعت ارائه شود که در فرایند بررسی و تصویب محصولات خود از آنها استفاده نمایند. درواقع، همان‌گونه که پیشتر عنوان شد برای دستیابی به نتیجه مطلوب بایستی تیم توسعه محصولات بخشی از واحد انطباق با شریعت باشد که با برقراری ارتباط و همکاری مستمر میان آنها، مشکلات پیش‌روی برطرف شود. این همکاری بین تیم‌های مختلف باعث عملکرد موثر بانک‌های اسلامی از لحاظ چشم‌انداز، اهداف و عملیات در راستای انطباق ۱۰۰ درصدی با اصول شریعت و در نهایت حصول ۱۰۰ درصدی رضایت مشتریان خواهد شد.

اهمیت موضوع به اندازه‌ای است که توصیه می‌شود هر سال، حسابرسی شرعی برای همه واحدهای مالی، ادارات و یا شعب بانک‌ها انجام شود و معاملات مالی انجام‌شده در هر واحد به صورت نمونه بررسی و ارزیابی شود. واحد انطباق با اصول شریعت و توسعه محصولات نیز بایستی به صورت تصادفی معاملات هر مشتری را برای حصول اطمینان از انطباق آنها با اصول شریعت، بررسی کند تا از اشتباهاتی که بعداً توسط حسابرسی شرعی

• اقدامات اصلاحی حسابرسی

اگر حسابرسی شرعی منجر به کشف یک اشتباه جدی و فاحش شود، در این صورت معامله مورد نظر باید متوقف و یا به حالت تعلیق درآید. این قبیل از معاملات می‌تواند در صورت تصحیح خطا و اعمال تجدیدنظر مجدد بر روی آن، مجاز شمرده و قابلیت ادامه روند عملیاتی را داشته باشد. در صورتیکه معامله مورد نظر غیرقانونی باشد، درآمد مربوطه باید به حساب خیریه منتقل شود و اقدامات انضباطی در صورت انجام اشتباه عمدی اعمال می‌شود. در مواردی که خطا از سوی مشتری باشد نیز باید بررسی لازم انجام شود که آیا از عدم آگاهی مشتری بوده و یا بی‌تفاوتی وی نسبت به اصول و مقررات شریعت، این مشکل را ایجاد نموده است.

• شفافیت و گزارش سالانه شریعت

فعالیت‌های عمده بخش شرعی بانک‌ها و نتایج حاصل از حسابرسی شرعی بایستی از شفافیت کافی برخوردار باشند و در گزارش هیأت و یا مشاوران شریعت همراه با گزارش سالانه بانک‌ها منتشر شود. در گزارش شریعت باید تعداد شعب حسابرسی‌شده و یافته‌های حاصل از آن و همچنین مبالغ واریزی به حساب خیریه بابت معاملات مشکل‌دار، اعلام شود. علاوه بر این، خطاهای عمده نیز همراه با پیشنهادات و اقدامات اصلاحی برای بانک‌ها مشخص می‌شود و مشاور شریعت باید پیگیری‌های لازم برای اعمال توصیه‌های مطرح‌شده در گزارش‌های سال‌های بعدی بانک‌ها را انجام دهد.

این گزارش همچنین کلیه اطلاعات مربوط به تحقیقات انجام شده، محصولات جدید توسعه‌یافته، تعداد کارکنان و جلسات آموزشی انجام شده برای افزایش سطح دانش بانکداری اسلامی را دربر می‌گیرد. در مجموع می‌توان گفت افشای کلیه این اطلاعات برای افزایش شفافیت بانک‌ها بسیار موثر بوده و مشتریان و سهامداران را از فعالیت‌های بانک و اقدامات لازم برای تضمین انطباق عملیات بانکی با اصول شریعت آگاه می‌سازد.

• رتبه‌بندی

رتبه‌بندی شرعی بانک‌ها به منظور استانداردسازی در جهت

خدمات برای مشاوران شریعت در افزایش دانش آنها از آخرین یافته‌های تحقیقاتی در زمینه‌های مختلف بسیار مفید است.

• مسئولیت اجتماعی شرکتی (CRS)

واحد انطباق با شریعت می‌تواند در فعالیت‌های CSR همکاری داشته باشد. در این زمینه، بعضی از بانک‌ها با پرداختن به مسأله وقف به مدیریت توزیع درآمد حاصل از امور خیریه به موسسات قابل اعتماد و شایسته را انجام می‌دهند. در حالت ایده‌آل، واحد انطباق با شریعت باید با سایر موسسات مالی اسلامی برای افزایش نوآوری‌های مالی اسلامی و انتشار مقالات و پروژه‌های تحقیقاتی در زمینه‌های مختلف اسلامی همکاری داشته باشد. این اقدامات گامی در جهت ارتقای آگاهی عمومی جامعه از نظام ارزشی اسلامی است که به نوبه خود راه طولانی‌ای برای تعیین جهت اقتصاد کلان در پیش دارد.

جمع‌بندی

با توجه به اهمیت رتبه‌بندی شرعی بانک‌ها و استانداردها و عملیات بانکی و انطباق آن با اصول و ضوابط تعیین شده در شریعت مقدس اسلام، لازم است زیرساخت‌های حقوقی، مالی و عملیاتی اجرای رتبه‌بندی شرعی فراهم و فاکتورهای ضروری برای اطمینان ذی‌نفعان نظام بانکی از انطباق عملیات بانکی با شریعت شناسایی گردد تا با طراحی چارچوب و شاخص‌های مناسب، سلامت بانکی از لحاظ شریعت و حفظ مشتریان بانکی تضمین شود. در عین حال انجام این مهم، با چالش‌ها و موانعی همراه است که باید به تدریج برطرف شود. لذا بهره‌مندی از تجربیات سایر کشورها و نهادهای مرتبط در این زمینه می‌تواند راهگشا و مفید واقع شود.

منابع

- 1) Ethica Institute of Islamic Finance (2015), The Shariah Compliance Report , Working paper.
- 2) Meezan bank Annual Report (2013), Section: Operations Review; Report of the Board Audit Committee; Shariah Advisor's Report; Statement of Sources and Uses of Charity Fund; Corporate Social Responsibility
- 3) www.ethicalInstitute.com

پی‌نوشت

- * کارشناس ارشد پژوهشی پژوهشکده پولی و بانکی
- 1) Ethica Institute of Islamic Finance in Dubai
  - 2) Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions(AAOIFI)
  - ۳) شناسایی و بررسی علت خطا برای تعیین مسیر و ارائه راهکار مناسب بسیار ضروری است. به عنوان نمونه باید مشخص شود که این اشتباه از طرف مامور بانک بوده‌است؟ و یا اینکه روش تأمین مالی مورد استفاده، مناسب و منطبق بر اصول شریعت نبوده است.
  - 4) Corporate Social Responsibility

انطباق با موازین شریعت از اهمیت قابل توجهی برخوردار است. لذا یک بانک اسلامی برتر بایستی دارای دو فرایند رتبه‌بندی از لحاظ حسابرسی شرعی و کارکنان را در برنامه کاری خود در نظر داشته باشد.

کلیه شعب، بخش‌ها و عملیات بانک‌ها بایستی پس از حسابرسی شرعی توسط یک نظام رتبه‌بندی کارآمد برای صدور گواهینامه شریعت در پنج درجه عالی، بالاتر از میانگین، خوب، زیر متوسط و ضعیف، رتبه‌بندی شوند و نتیجه حاصل از حسابرسی شرعی باید در ارزیابی سالانه شعب و کارمندان تأثیرگذار باشد. به عنوان مثال، اگر واحدی در سطح رتبه‌بندی «عالی» قرار گیرد، پاداش و یا سایر انگیزه‌های لازم برای افزایش عملکرد را به دست می‌آورد. در مقابل ضعیف بودن شعب نیز بر ارزیابی، تبلیغات و سود آنها تأثیر می‌گذارد و معمولاً به این واحدها یک حمایت اضافی برای به‌روزرسانی دوره‌های آموزشی و فعالیت‌های خود در راستای بهبود عملکرد، تعلق می‌گیرد.

از سوی دیگر، رتبه‌بندی کارکنان نیز از اهمیت زیادی برخوردار است. این ارزیابی کلیه فعالیت‌های انجام‌شده در سطوح مختلف شغلی از مدیرعامل تا صندوقدار را برای حصول اطمینان از انطباق با اصول شریعت دربر می‌گیرد. در ارزیابی‌های سالانه کارکنان بانک‌ها بایستی به شایستگی و اهمیت آنها به اصول شریعت و همچنین میزان دانش و تعهد به انطباق با شریعت، توجه ویژه شود. از این‌رو، نهادینه کردن نظام تشویق و تنبیه برای اطمینان از داشتن عملکرد خوب در سطح شعبه و کارکنان بسیار ضروری است.

سایر خدمات مرتبط

علاوه بر موارد ذکر شده، بانک‌های اسلامی می‌توانند فعالیت‌ها و خدمات زیر را برای داشتن عملکرد مناسب و منطبق با اصول شریعت انجام دهند.

• آموزش شرعی

بانک‌های اسلامی باید دو نوع برنامه آموزشی را در دستور کار خود قرار دهند: اول شناسایی الزامات بانکداری اسلامی و مفاهیم آن به کلیه کارکنان بانک و دیگری ارائه بسته‌های آموزشی پیشرفته و تخصصی برای بخش‌های مختلف عملکردی بانک. در حالت ایده‌آل، هر کارمند جدید باید ملزم به گذراندن تعداد مشخصی از جلسات در ارتباط با محصولات بانکداری اسلامی باشد. علاوه بر این، بانک بایستی به برگزاری دوره‌های تخصصی (کوتاه‌مدت و بلندمدت) به صورت آموزش حضوری و یا از راه دور بر اساس نیاز کاری کارکنان اقدام نماید. همچنین بسیار مهم است که بانک‌ها کارگاه‌های آموزشی و سمینارهایی را برای آموزش مشتریان در مورد محصولات و روش‌های بانکداری اسلامی در نظر بگیرند. بنابراین بازوی آموزشی بانک با برگزاری دوره‌های آموزشی داخلی و خارجی نقش بسزایی در به‌روزرسانی دانش کارکنان از آخرین محصولات و روش‌های عملیاتی آنها ایفا می‌کند.

• خدمات مشاوره‌ای و حمایتی

برای ارتقای سطح بانکداری اسلامی، بانک ممکن است خدمات مشاوره‌ای و پشتیبانی به سایر موسسات نیز ارائه دهد. این خدمات می‌تواند در قالب کارگاه‌ها و سمینارها در راستای افزایش آگاهی از نظام مالی اسلامی، ارائه راه‌حل‌های جایگزین و برجسته‌سازی اشتباهات رایج و راه‌های اجتناب از آنها، سازماندهی شود. این